

MAGYARICS TAMÁS

„NULLA ÉV”: EGY ÚJ VILÁG(REND) A RÉGI HELYÉN

Ezerkilenszáznegyvenöt közepén a világ nem csak fizikai romokban hevert: a régi világrend is hasonló állapotban volt. A lezajlott világháború méretéből adódóan törvényszerű volt, hogy a nemzetközi erőviszonyok alapvetően meg fognak változni – függetlenül a háború kimenetelétől, azaz attól, hogy melyik szövetségi rendszer győz. A világháború legjelentősebb szereplői közül egyedül talán Nagy-Britannia volt nevezhető ún. *status quo* hatalomnak; ahogy Winston S. Churchill miniszterelnök (1940–1945) kifejezte: nem azért áll az ország élén, hogy a gyarmatbirodalom (amit ekkor már 1931 óta Nemzetközösségnek hívtak) felbomlása mellett bábáskodjon. Németország és Japán egyértelműen az 1939 előtti világrendet akarták megsemmisíteni és azt a saját elképzeléseik szerint átrajzolni. A Szovjetunió a kommunizmus univerzalisztikus elmélete, valamint az orosz expanzionista törekvések kombinációjával ugyancsak újra akarta osztani a befolyási övezeteket a világ több pontján. Végül az Egyesült Államok 1919 után újra megkísérelte a wilsoni liberális világrend létrehozását, ezúttal több realitásérzékkel és hatalommal, különösen Harry S. Truman elnökké válása után. Miután az amerikaiak és a szovjetek létező és potenciális vetélytársai végzetesen meggyengültek (a britek és a franciák Pürrosz király után szabadon nyugodtan mondhatták volna, hogy „még egy ilyen győzelem, és nem marad meg az országunk”), legalábbis visszatekintve elkerülhetetlennek látszott, hogy a többpólusú világot egy kétpólusú fogja felváltani, két különböző politikai, társadalmi, gazdasági, sőt kulturális rendszerrel, ahogy azt a reálpolitikus J.

Amennyiben pedig az Egyesült Államok a saját jól felfogott érdekében a maga befolyási övezetében akarta volna tartani Nyugat-Európát, akkor az amerikai gazdaságnak kellett volna gyakorlatilag eltartani egy százmillió s népességet – amire valószínűen képtelen lett volna.

V. Sztálin megjósolta, amikor kijelentette, hogy mindegyik társadalmi rendszer addig fog terjedni, ameddig a katonái eljutnak. A gyakorlatban ez mindkét oldal számára még egy katonai ellenőrzés alatt nem álló „holdudvart” is jelentett: Robert Kagan találó megállapítása szerint „a világhatalom magasabb szinteken való megoszlása világszerte hatással van a kisebb, gyengébb országok életére”.¹

Mindkét világháború Európából indult el (az első gyakorlatilag csak európai területeken zajlott, a „világháború” kifejezést inkább az abban más kontinensek országainak részvétele jelentette), így nyilvánvaló volt, hogy az európai hatalmi viszonyok radikális átrendezése, illetve az európai nagyhatalmak (világviszonylatban középhatalmak) közötti kapcsolatok új alapokra helyezése nélkül nem lehet akár csak viszonylagosan hosszabb időre sem békét teremteni a kontinensen. Első megközelítésben a változást az jelentette, hogy míg korábban az európaiak önmaguk próbálták meg egy erőegyensúlyon alapuló rendet létrehozni és fenntartani, 1945 után két külső nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió határozta meg a földrész erőviszonyait. Moszkva aránylag szerényebb ambícióval rendelkezett az európai rendezést illetően, mint Washington. Sztálin döntéseit elsősorban a közvetlen biztonsági érdekek határozták meg; még pontosabban egy a Szovjetunióval baráti, majd később szövetségi viszonyban lévő ütközőzóna kialakítása motiválta elsősorban a szovjet diktátor elképzeléseit. Igaz, tett néhány lanyha kísérletet a kommunista ideológia dél- és nyugat-európai terjesztésére is, de az egyre határozottabb amerikai ellenállás miatt ezek a próbálkozások alapjában véve másodlagos jellegűek voltak. Ugyanakkor a dél- és nyugat-európai ambíciók háttérbe kerülésével megerősödött a saját befolyási övezetben lévő országok belpolitikájának gyökeres átalakítása a szovjet érdekek megfelelően – így 1948-ban szűnt meg az ekkor már jobbára csak papíron létező csehszlovák és a magyar belpolitikai függetlenség, és került sor mindkét ország szélsőséges szovjetizálására.

Az amerikai vezetés a Woodrow Wilson elnök (1913–1921) által fémjelzett és az első világháborút követő párizsi béketárgyalásokon megbukott új, liberálisnak nevezett világrend létrehozásával globális terveket szőtt a háború kezdete óta.² Ennek részeként Európát meg kellett „menteni” a nagyhatalmi rivalizálástól. Németország vereséget szenvedett, és nagyhatalmi megszállás alá került, így erőegyensúlyi szempontból 1945-ben nem kellett számolni vele. A washingtoni döntéshozók számára komoly dilemmát jelentett Nagy-Britannia és Franciaország. Noha a roosevelti vezetés komolyan számolt még a Szovjetunió együttműködésével egy a korábbi erőegyensúlyi politikát felváltó világrendben, 1945 tavaszától-nyaratól egyre több kértel merült fel az amerikai fővárosban azt illetően, hogy a szovjetek partnerek lesznek-e egy ilyen vállalkozásban. Amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem, akkor először Franklin D. Roosevelttel képzelte úgy, hogy Nagy-Britannia fogja majd ellensúlyozni a Szovjetuniót Európában, miközben a franciákkal nem is számolt; azaz, a briteket túlbecsülte, míg a franciákat, különösen Charles de Gaulle-t, akiről nagyon rossz véleménnyel volt, lebecsülte. A Harry S. Truman elnök (1945–1953) vezette adminisztráció már számolt a franciákkal is ebben az összefüggésben, de az elképzelés ugyanolyan irreális volt, mint az elődjéé – részben pontosan az amerikai politika jóvoltából. (Winston Churchill realisabban mérte fel az erőviszonyokat, és tudta, hogy szükség lesz az Egyesült Államok részéről a Szovjetunió ellensúlyozására, részben ezért tett többször engedményeket taktikai kérdésekben a tengerentúli szövetségesének.³) Az Egyesült Államok ugyanis fellépett a gyarmatosítás ellen, illetve a már meglévő gyarmatbirodalmak felszámolását követelte. Nagy-Britannia és Franciaország a tengerentúli birtokai miatt lehetett nagyhatalom globális szinten; nélkülük mindkét ország legfeljebb regionális nagyhatalom lehetett, míg a világpolitika szintjén középhatalom. A két európai ország gyarmatbirodalma már az első vi-

lágháborút követően is megrendült; a felbomlás pedig 1945-tel kezdődően felgyorsult (így a franciák indokínai uralma ellen már 1945-ben háborút indítottak az észak-vietnami kommunisták Ho Si Minh vezetésével). Továbbá a két nyugat-európai ország olyan mértékben meggyengült gazdaságilag a háború miatt, hogy egy nagyszámú és ütőképes hadsereg fenntartása egyszerűen elképzelhetetlen volt (nem is szólva arról, hogy a közvélemény sem tolerált volna nagyarányú hadikiadásokat). A fentiekből következően Amerikának nem volt más választása, mint hogy az eredeti elképzelésekkel szemben fenntartsa a katonai jelenlétét Nyugat-Európában, azaz egyfajta „offshore balancer”-ként működjön a potenciális szovjet fenyegetés ellen. (Ehhez az európaiak nyomása is kellett; John Lewis Gaddis történész szavaival az Egyesült Államok Európában „meghívásos birodalmi” szerepet tölt[ött] be.⁴) Az európai amerikai jelenlétnek még volt egy átfogóbb, történelmi és geopolitikai oka is: az Egyesült Államok nemzetbiztonsága szempontjából nemzedékeken átívelő alapelv az volt (és még ma is az), hogy ne uralja az eurázsiai területet egyetlenegy nagyhatalom/hegemón se. Az amerikai döntésnek volt még egy másik oka is, ami mindekenekelőtt a Marshall-tervben öltött testet. Az amerikai döntéshozók úgy érveltek, hogy a társadalom radikalizálódását (akár fasiszta, akár kommunista irányba) mindenekeelőtt a drámai gazdasági helyzet idézi elő, így a nyugat-európai társadalmak radikalizálódásának megakadályozására a leghatékonyabb ellenszer az ún. jóléti állam felépítése. Leegyszerűsítve tehát az a képlet állt elő az amerikai–nyugat-európai viszonyban, hogy az Egyesült Államok biztonsági védőernyője alatt a nyugat-európaiak felépítették a jóléti államokat – és a katonai erejük fejlesztését nem nagyon ambicionálták. Ezzel Washington kivette a korábban olyan sok zűrzavart okozó európaiakat az erőegyensúlyi politikából globálisan és regionálisan egyaránt. Európában immár nem „zsúfolódott” össze számos erős nagyhatalom; sőt az így létrejövő hatalmi vákuumot külső nagy- vagy szuperhatalmaknak kellett betölteni. Globálisan pedig a realista külpolitikai felfogás metaforájával élve kevesebb „golyó” ütközhetett, és ennek megfelelően kevesebb „játékkal” kellett egyeztetni, ami megnövelte a kompromisszumok lehetőségét.

Ázsiában az európaihoz némileg hasonló helyzetet kellett megoldani a háború után. A térségnek a *status quo* megváltoztatását szorgalmazó legagresszívabb hatalma Japán volt. A katonai helyzet itt annyiban különbözött az európaiktól, hogy Japán és a Szovjetunió egészen 1945 nyaráig semlegességet tanúsítottak egymással szemben – mindketten egy kétfrontos háborút kívántak elkerülni. A jaltai konferencián azonban a szovjetek Franklin D. Rooseveltnél (1933–1945) kérésére beleegyeztek, hogy az európai háború lezárása után három hónappal hadat üzennek Japánnak. Ezen túlmenően az amerikai elnök titkos egyezményben garantálta a szovjet követeléseket Dél-Szahalin és a Kuril-szigetek annektálására, sőt az 1904–1905-ös japán–orosz háború előtt fennálló orosz fennhatóság helyreállítását is Mandzsúriában⁵ (ez utóbbit a szovjetek a kínai kommunisták 1949-es hatalomátvételekor vesztették el). Időközben azonban a reálpolitikai iránt fogékonyabb Harry S. Truman váltotta F. D. Rooseveltet annak halála (1945. április 14.) után, és a szovjetek közép-európai politikáját látva Washington már nem örült a Vörös Hadsereg megjelenésének a Távolszeleken. A Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák egyes értékelések szerint azt a célt is szolgálták, hogy Japánt még azelőtt megadásra kényszerítse az Egyesült Államok, mielőtt a szovjetek a háborús részvételre hivatkozva túlzott igényekkel léphetnének fel a térségben. A Japánnal szemben érvényesített amerikai politika aztán rendkívül hasonló volt a Németország amerikai (általánosságban a nyugati) megszállási övezetében folytatottal: a militarista hagyományok kiirtása, az ország demokratikus átalakítása (Japán esetében Douglas MacArthur tábornok irányításával), az ország biztonságának garantálása „kívülről”, s ezzel a „tá-

vol-keleti Amerikának” a megalapozása. Eredetileg Franklin D. Rooseveltt még Kínával is számolt az új nemzetközi világrendet felügyelni hivatott négy „csendőr” egyikeként (a másik három az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió volt), de a kínai polgárháború és az abból győztesen kikerülő kommunisták meghíúsították ezt az elképzelést.⁶ Az 1940-es évek végétől új biztonsági struktúrát kellett alakítania Washingtonnak a Csendes-óceán térségében és a Távoll-Keleten – immár a némileg félreértelmezett és militarizált kennani feltartóztatás jegyében.⁷ A Távoll-Keleten a Japán elleni háború befejezésének siettetésével az amerikaiak nem tudták megakadályozni a részleges szovjet térnyerést – egyes japán szigetek és északkelet-kínai (mandzsúriai) területek kerültek Moszkva fennhatósága alá a jaltai titkos megállapodás értelmében, aminek stratégiai hátrányait az új amerikai adminisztráció immár felismerte. A két globális versenytárs ezt követően ún. *proxy*-háborúkat folytatott egymás ellen Ázsia keleti és délkeleti részén a következő évtizedekben (Korea, Vietnam stb.), amikbe egyre aktívabban és a két szuperhatalmi központtól függetlenül folyt bele Peking. Általánosságban leszögezhető, hogy az Egyesült Államok a térségben ugyanazt a „jótékony hegemon” szerepet játszotta, amit a háború utáni Nyugat-Európában, azaz, a szövetségeseit érdekeltté tette az amerikai fennhatóság fenntartásában egy hegemon hatalom által adható előnyökkel: katonai, gazdasági és politikai biztonság garantálásával, valamint a jóléti állam áldásainak „terítésével”, miközben nagyfokú autonómiát hagyott az érintettek kezében. A Szovjetunió ezzel szemben soha nem volt képes az érdekszférájába vont országok lakosságának megfelelő életszínvonalat biztosítani; az erősen centralizált gazdaságirányítási rendszer versenyképtelen volt a szabadpiaci gazdasággal, és az egyéni szabadságjogok elfojtása ugyancsak nem tette népszerűvé a szovjet hadsereg által fenntartott bábkormányokat.

Az első világháborút követően a közgazdászok többségének véleménye szerint a döntő hibát ott követték el a győztesek, hogy rövid távú és rövidlátó érdekeik miatt a nemzetközi gazdasági életet protekcionista politikával akadályozták. Élén járt ebben az Egyesült Államok, noha nem lett volna erre szüksége, lévén hogy már az 1920-as években a világ legerősebb gazdasága volt. A második világháború éveiben már megindult a tervezés egy nyitott világ gazdasági rendszer létrehozására; azért a tényért, hogy ez csak részben sikerült, a zárt társadalmi és gazdasági rendszer alapján felépített kommunista rezsimek, élükön a Szovjetunió volt a felelős. Az amerikai elképzelés szerinti új nemzetközi gazdasági rendszert hivatalosan az 1944 nyarán a New Hampshire-i Bretton Woodsban 44 országból összegyűlt küldöttek alakították ki; valójában az amerikai pénzügyminiszter, Henry Morgenthau vezetésével létrejött bizottság dolgozta ki az alapelveket.⁸ A Washington által szorgalmazott nyitott gazdasági rendszer a „jótékony hegemon” elv klasszikus példája volt: az Egyesült Államok a világ legerősebb gazdaságaként (az 1940-es évek második felében a globális ipari termelés közel fele Amerikából került ki) erőfölényét érvényesíteni tudta, de közben vigyázott a rendszerben lévő országok megfelelő gazdasági fejlődésére, hogy technológiájának és termékeinek megfelelő piacot teremtsen.⁹ A második világháború alatt – valószínűleg tévesen – kompartmentalizált amerikai megközelítést felváltotta a különböző kérdéseket komplexen, együtt kezelő magatartás. Franklin D. Rooseveltt a katonai és a politikai kérdéseket különválasztva kezelte; ebből következően Sztálinnak nem kellett engedményeket tenni, amikor országa rendkívül nehéz helyzetbe került (így Vjacseszlav Molotov 1942-es washingtoni tárgyalásain), sőt visszatekintve még az is előnyös lett volna Európa népei számára, ha az amerikaiak elfogadják Sztálin 1942 tavaszán tett ajánlatát az 1941-es határok visszaállítására. Churchill miniszterelnök hajlott a megállapodásra, de a szovjetekkel szemben számos illúziót tápláló amerikai vezetés, élén Rooseveltt elnökkel és Cordell Hull kül-

ügyminiszterrel, elvetette a befolyási övezetek elhatárolását. Ugyancsak részben ennek a naivnak mondható álláspontnak köszönhető, hogy a szovjetek mélyen Európa közepéig tudták előretolni a befolyásukat, ugyanis az elnök és a katonai vezetés (elsősorban George C. Marshall és Dwight D. Eisenhower) – úgymond gesztust gyakorolva – lehetővé tette a Vörös Hadseregnek, hogy elfoglalja Berlint, Prágát és Bécsét annak ellenére, hogy az amerikai hadsereg képes lett volna ezeket a fővárosokat a szovjetek előtt felszabadítani.¹⁰ A „Három Nagy” tárgyalásain már a szovjetek kezében voltak az ütőkártyák: Teheránban F. D. Rooseveltt a „Négy Csendőr” elképzelés érdekében gyakorlatilag beleegyezett a balti államok Szovjetunió általi bekebelezésére.¹¹ A gazdasági kérdések közül az egyik legfontosabbat, Németország jövőjét is egy adott pillanatban ilyen, a tágabb stratégiai érdekeket figyelmen kívül hagyó megoldással kívánta a Roosevelt-adminisztráció elintézni, amikor Henry Morgenthau pénzügyminiszter azt javasolta, hogy Németországot teljes mértékben meg kell fosztani ipari kapacitásától, és egy mezőgazdasági országot kell helyette létrehozni. Ez figyelmen kívül hagyta volna azt a tényt, hogy Nyugat-Európa a német ipari bázis nélkül – stílszerűen – „érett gyümölcsként” hullott volna a szovjetek ölébe. Amennyiben pedig az Egyesült Államok a saját jól felfogott érdekében a maga befolyási övezetében akarta volna tartani Nyugat-Európát, akkor az amerikai gazdaságnak kellett volna gyakorlatilag eltartani egy százmilliós népességet – amire valószínűen képtelen lett volna.

A sikeresnek bizonyuló megoldás két alapelvre épült. Először, a háborúban szétrombolt gazdaságokat kellett helyreállítani, beleértve a németet és a japánt is. A két volt ellenség gazdasági talpraállítása stratégiai célokat is szolgált: mindkét ország a Szovjetunió elleni védőbástya szerepét is ellátta a következő évtizedekben (Japán még a Kína ellenit is 1949 után). Erre a célra Bretton Woodsban életre hívták az Újjáépítési és Fejlesztési Bankot (*Bank for Reconstruction and Development*), közismert nevén a Világbankot. A Világbank programjai egyébként elégtelennek bizonyultak az európai újjáépítéshez, s lényegében azok kiegészítéseként született meg a specifikusan (Nyugat-)Európára tervezett Európai Újjáépítési Program (*European Recovery Program*), azaz a Marshall-terv, amelynek során négy év alatt (1948–1952) 17 ország összesen 14 milliárd dollárnyi segílyt kapott.¹² Másodszor, egy stabil valutaátváltási rendszer menedzselésére létrehozták a Nemzetközi Valuaalapot (*International Monetary Fund, IMF*), amely az amerikai dollárhoz (amely ekkor aranyalapon állt) kötötte az átváltási árfolyamokat. Ezzel az amerikai fizetőeszköz világszerte domináns szerephez jutott, amit azt követően is megtartott, hogy az 1970-es évek elején Richard M. Nixon (1969–1974) a szövetségesekkel való mindenfajta konzultáció nélkül megszüntette a dollár szabad átváltását aranyra. Az amerikai dollár domináns pozícióját azóta sem sikerült megtörni, annak ellenére, hogy történtek erre kísérletek, különösen az euró létrehozásával. Az amerikai dollárnak ez a kiváltságos helyzete óriási helyzeti előnyhöz juttatta az Egyesült Államokat, s ezt Washington az elmúlt évtizedekben kíméletlenül ki is használta. Hozzá kell még tenni, hogy az Egyesült Államok a két szervezet legnagyobb befizetőjeként a legmagasabb szavazati aránnyal is rendelkezik a többi tagállamhoz képest, így azok döntéseiben Washington meghatározó szerepet játszik és mindkét szervezet programjait számos esetben nyíltan vagy kevésbé nyíltan Amerika politikai érdekeinek megfelelően alakította. Más szavakkal: az új gazdasági világregnd megalkotása már a stratégiai és a gazdasági kérdések együttes kezelésével történt. Az ún. Bretton Woods-i rendszerhez tartozott volna még egy John Maynard Keynes által javasolt Központi Világbank (*World Central Bank*), amit az amerikaiak elvetettek szinte reflexszerűen: az amerikai politikai elit és a közvélemény döntő része elvből nem kívánja az Egyesült Államokat nemzetek fölötti intézmények alá rendelni – ez magyarázza az Egyesült Nemzetek

Szervezete iránti idegenkedést vagy azt, hogy az amerikai fegyveres erők katonáit Washington nem hajlandó ENSZ-vezetés alá rendelni a világszervezet égisze alatt folyó különböző missziók esetén. A nemzetközi szabadkereskedelem megkönnyítésére még javaslat született egy Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (*International Trade Organization, ITO*) létrehozására, az ebben való részvételt azonban a Szenátus nem ratifikálta. Végül azonban mégis megegyezés született ebben a kérdésben az 1948-ban létrehozott Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (*General Agreement on Tariffs and Trade, GATT*) formájában. Előtte azonban Washington a Nagy-Britanniának nyújtott jelentős (körülbelül 3.5 milliárd dolláros) kölcsön fejében Londonnal megnyitotta az ún. sterling-övezetet, újabb százmilliós nagyságrendű piachoz segítve az amerikai ipart és mezőgazdaságot.

A liberális világrend egyik, ha nem a legfontosabb pillére a (nemzetközi) jog uralmát biztosító szervezet. A Woodrow Wilson által elképzelt Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) azonban képtelen volt betölteni a szerepét, alapvetően két ok miatt. A nagyhatalmak közül az összes soha nem volt egyszerre a szervezet tagja; sőt az Egyesült Államok egyáltalán nem csatlakozott a Népszövetséghez egyrészt belpolitikai okokból, másrészt a két világháború közötti erős izolacionista erők ellenállása következtében. A másik okot abban a tényben kell keresni, hogy a Népszövetségnek nem volt a határozatai végrehajtását kikényszerítő joga és mechanizmusa. A fentiekből okulva az amerikaiak egy olyan tervet dolgoztak ki a tervezett Egyesült Nemzetek Szövetségére, amelynek értelmében a Közgyűlés (*General Assembly*) többségi szavazással döntött volna a különböző kérdésekről, míg a „végrehajtói hatalom” a Biztonsági Tanács lett volna. A szovjetek ellenben a Biztonsági Tanácsban ragaszkodtak a vétójoghoz, mert érvelésük szerint a kapitalista országok voltak többségben a Közgyűlésben és ott elvileg mindig leszavazhatták volna a kommunista államokat. A vétójog megadása az öt állandó tagnak (Egyesült Államok, Franciaország, Kína, Nagy-Britannia és Szovjetunió) azt jelentette, hogy végső soron az ENSZ középponti szerepe kiüresedett, és a reálpolitikai megfontolások és döntések uralták továbbra is a nemzetközi életet. Az igazsághoz tartozik, hogy a Szovjetunió mellett leggyakrabban az Egyesült Államok élt a vétójogával a Biztonsági Tanácsban, azaz Washington is minden skrupulus nélkül átlépett az ENSZ-en, amikor az érdekei úgy kívánták. Mindez tágabb értelemben azt jelentette, hogy az amerikai vezetés által elképzelt liberális világrendet nem egy „liberális” intézmény, egy nemzetek felett álló szervezet biztosította, hanem elsősorban az Egyesült Államok „kemény” hatalma (hadereje), kiegészülve időnként „puhább” hatalmi tényezőkkel (gazdasági kényszerítés stb.). A problémát úgy is megfogalmazhatjuk, hogy – részben szovjet kényszerítésre – az Egyesült Államoknak a (liberális) értékeknek hatalmi (reálpolitikai) eszközökkel kellett érvényt szereznie.¹³ Ez a „képlet” egyben jelzi azokat a korlátokat, amelyekkel az Egyesült Államoknak szembe kellett nézni a világháborút követő rendezés során: a „tisztán” liberális világrend megvalósíthatatlan, és csak addig létezik, ameddig azt ki nem kényszerítik az ebben érdekelt hatalmak. Erre az egyik legjobb példa a liberális világrend egyik fontos tényezője, a tengerek szabadsága: az Egyesült Államok haditengerészete tartja gyakorlatilag nyitva a tengeri kereskedelmi útvonalakat, a világgereskedelem vérkeringésének artériáit.

A második világháború utáni új világrendet egy minőségileg új fegyverfajta jelentős mértékben alakította közvetlenül és közvetve egyaránt. Történések közötti viták tárgya ugyan, hogy az Egyesült Államok milyen mértékben használta ki az atombomba birtoklásának monopóliumát,¹⁴ de egyfajta „atomdiplomáciát” mindenképpen folytatott Washington nem csupán 1949-ig, amikor is a Szovjetunió is végrehajtott az első kísérleti nukleáris robbantását, hanem a hidegháború éveit alatt mindvégig. A liberális világrendet kizárólag megfelelő erővel lehetett fenntartani; az ame-

rikai hegemonia szerves része volt – és ma is az – a világ mennyiségileg és minőségileg legjelentősebb nukleáris csapásmérő képessége. Az amerikai nukleáris ütőerő egyik legismertebb funkciója a Szovjetunió elrettentése volt bő negyven évig: a szovjetek egyértelmű fölényét Európában a hagyományos erők terén az Egyesült Államok ún. stratégiai vagy hadászati képességei egyensúlyozták. Az atomfegyverek stratégiai fontosságára való tekintettel már a külügyminiszterek 1945. december 6–16. között megtartott moszkvai értekezletén szóba került a kérdés, és a jelenlévők egy ENSZ-bizottságot hoztak létre az atomenergia békés felhasználásának érdekében. 1946 januárjában James F. Byrnes külügyminiszter egy amerikai különbizottságot hívott életre egy javaslat kidolgozásához; a testületnek tagja volt, többek közt, helyettese, Dean G. Acheson és a szövetségi kormányzat egyik legnagyobb szabású energetikai projektjének, a *Tennessee Valley Authority*-nek elnöke, David Lilienthal. A ketjük neve alatt beadott jelentés egy nemzetközi atomenergia ügynökség (*Atomic Development Agency*) létrehozását javasolta, amely ellenőrizné a hasadóanyagok bányászatát és felhasználását, az összes nukleáris létesítményt, s hasadóanyaghoz juttatná, megfelelő ellenőrzés mellett, az atomenergiát békés célra felhasználni kívánó országokat. Az amerikai tervet végül a kiemelkedő tárgyalási képességekkel rendelkező Bernard Baruch terjesztette be az ENSZ-ben. A Baruch-terv azonban a szovjetek ellenállás megbukott. A szovjetek már jelentős haladást értek el ekkorra a saját atombombájuk előállításában, s a biztonságot mindenképpől szem előtt tartó Sztálin nem kívánt lemondani erről a fegyverfajtáról vagy ellenőrzés alá helyezni a szovjet nukleáris programot. A Baruch-terv értelmében különben az atomenergia nemzetközi szabályozását és ellenőrzését megtagadó államot az ENSZ BT büntetéssel sújthatta úgy, hogy a más kérdésekben az őt állandó tag által gyakorolható vétőjog nem érvényesült volna. Végül, a Baruch-terv egyik legkönnyebben támadható része egy hiány volt: nem rendelkezett ugyanis a meglévő amerikai nukleáris képességről, így a szovjetek azt gyanították, hogy Washington burkoltan meg akarja tartani az atommonopóliumot, és ezzel egyoldalú előnyre kíván szert tenni. Az amerikai tervről tartott 1946. decemberi szavazáson a szovjetek és a lengyelek tartózkodása megbuktatta az elképzelést (az elfogadáshoz egyhangú szavazás kellett volna). Ezzel út nyílt a nukleáris fegyverkezési versenyre a két szuperhatalom között (amihez később mások is csatlakoztak), és a hidegháborús stabilitás egyik fontos elemévé vált az ún. kölcsönösen biztosított megsemmisítés stratégiája. Az amerikai új világrend liberális elveit hagyományos erőpolitikai pillérekre kellett építeni; noha a nagyhatalmi fegyveres konfliktusokat sikerült évtizedekre kiküszöbölni a nemzetközi életből, az erőszak alkalmazása vagy az azzal való fenyegetés továbbra is a nemzetek közötti kapcsolatok szerves része maradt.

■ JEGYZETEK

1. Robert Kagan: *The World America Made*. Alfred A. Knopf, New York, 2012. 74.
2. A két alapvető és sokat hivatkozott dokumentum Franklin D. Roosevelt ún. „Négy Szabadság” beszéde volt 1941 januárjában (szólásszabadság, vallásszabadság, a nélkülözés és a félelem nélküli világ), valamint az Atlantai Charta (1941. augusztus), amely többek közt a kollektív biztonság, a nemzeti önrendelkezés, a nemzetek közötti szabad kereskedelem liberális elvei alapján kívánta a háború utáni világot felépíteni. Vö. többek közt Margaret Macmillan: *„Rebuilding the world after the Second World War”*. The Guardian 11 September 2009. <http://www.the-guardian.com/world/2009sep/11/second-world-war-rebuilding/print>, letöltve 2015. 01. 20.
3. Henry A. Kissinger: *Diplomácia*. Panem–McGraw–Hill–Grafo, Bp., 1996. 383.
4. John Lewis Gaddis: *We Now Know. Rethinking Cold War History*. Clarendon Press, Oxford, 1997. Chapter 2: Cold War Empires: Europe. 26–53.
5. Kissinger: i.m. 398.
6. Általános a vélekedés, hogy F. D. Roosevelt mindössze taktikai okokból vette be az akkor polgárháború szabadtelt és politikai, valamint gazdaságilag egyaránt gyenge Kínát a „nagyok közé”.
7. George F. Kennan amerikai diplomata 1946. február 22-én Moszkvából küldött ún. hosszú távú iratában azt javasolta, hogy az Egyesült Államoknak erőteljesen fel kell lépnie a nyugati hatalmak befolyását gyengítő szovjet törekvések ellen.

8. Tagjai között volt többek közt a brit John Maynard Keynes és Morgenthau helyettese, Henry Dexter White, akiről utóbb kiderült, hogy szovjet ügynök volt.
9. Akár fordizmusnak is nevezhetnénk ezt az elvet: Henry Ford amerikai autógyáros elve volt az, hogy aránylag magasan kell fizetni a munkásokat, hogy az általuk előállított termékekre meglegyen a megfelelő kereslet.
10. Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter cinikusan, de egyben lényeglátóan megjegyezte, hogy „[m]indössze akkor ébredtek fel, amikor már fél Európa elveszett számukra”. Idézi Gaddis: i. m. 22.
11. Sokatmondó, hogy Franklin D. Rooseveltt mindössze amiatt aggódott, Winston Churchill-lel együtt, hogy miként „adják el” otthon a szovjet befolyási övezet növekedését. Gaddis: i. m. 16.
12. A Marshall-tervnek jelentős belpolitikai dimenziója is volt, amennyiben a segély egy része amerikai áruszállítás formájában történt, így az Egyesült Államok önmagát is segítette a háborúkat törvénytörően követő recesszió tompításával.
13. A kérdéshez tartozik, hogy az amerikai és a szovjet álláspont már a „Három Nagy” teheráni, jaltai és potsdami megbeszélésein is burkoltan ütközött, amennyiben az amerikaiak egyetemes értékekről és célokról (is) kívántak tárgyalni, addig a szovjetek gyakorlatilag mindent a (területi) biztonság problémája alá rendeltek. Az amerikaiak is gondolkoztak biztonsági keretekben, de az ő megközelítésük sokkal általánosabb volt, mint a specifikusabb szovjet álláspont. Vö. Gaddis: i. m. 12.
14. A különböző véleményekre lásd többek közt Barton J. Bernstein: *The Atomic Bomb. The Critical Issues*. Little, Brown & Co., Boston–Toronto, 1976; McGeorge Bundy: *Danger and Survival. Choices About the Bomb in the First Fifty Years*. Vintage Books, New York, 1990; Lawrence Freedman: *The Evolution of Nuclear Strategy*. St. Martin's Press, Houndmills, Basingstoke and New York, 1997.

